

UDK 37.014

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 15. svibnja 1988.

Dr. VLADIMIRA POLIĆ, mr. VJERA MARIČIĆ, Ekonomski fakultet Rijeka

UVOD

Naš um je sposoban da izvuče nadahnuće iz izučavanja povijesti znanosti...

Joseph A. Schumpeter

RAZVOJ EKONOMSKE MISLI O ODGOJU I OBRAZOVANJU

U radu se kronološkom povezanošću objašnjava uzrok i razvoj ekonomske misli o odgoju i obrazovanju. Dat je pregled razvoja ekonomske misli o obrazovanju od Platona do Pettya i posebno, značenje obrazovanja za pojedince i društvo u djelima klasicista.

Povijest je pokazala da odgoj i obrazovanje imaju ogromno značenje u razvoju svakog društva. Postoje, međutim, razlike u pristupima, tj. u određivanju uloge, funkcije i ciljeva odgoja i obrazovanja s obzirom na različitosti njihovih teorijskih pristupa shvaćanja prirode, razvitka društva i uopće razvoja društveno-ekonomskih odnosa.

Neka teorija nastaje kada se sretno podudare društvenopovijesni uvjeti s osobnim zalaganjem znanstvenika. Ovdje će se s toga ukazati na mnoge značajne ličnosti, u čijim djelima se posebno razmatra ekonomski aspekt obrazovanja.

Ukoliko bismo ekonomsko značenje obrazovanja promatrali samo u jednom kraćem razdoblju, dobili bismo bogatstvo detalja, različitih, često protivrječnih ideja odnosno mnogo posebnih teorija bez veze s nekom općom sintezom, bila bi to analiza pojedinačnih slučajeva, što bi u metodološkom pogledu odgovaralo sinkronom perspektivi. Ako ga pak gledamo u povijesnoj perspektivi, dakle uz primjenu dijakronog pristupa, dobivamo mnogo jasniju i pregledniju sliku određenih faza u teorijskom razvitku.

U svemu tome je bitna selektivnost, odabiranje upravo onih ličnosti, koje su davale ton nekom razdoblju, te zastupali ideje koje su općenito bile prihvaćene u to vrijeme.

Teško je, doduše, znanstveno korektno dati ocjenu nekog autora, pogotovo ako nismo vremenski i prostorno izjednačeni, pa su nam mnoga viđenja problema teže razumljiva.

Ovaj rad ima za cilj da kronološkom povezanošću objasni uzrok i razvoj ekonomske misli o odgoju i obrazovanju, a isto tako da istovremeno pokuša dati i znanstveni komentar pojedinih cjelovitih razdoblja.

Na taj način postiglo se objedinjavanje po poglavljima i nekako se otvorila mogućnost svođenja na zajednički komentar.

Karakteristika obrađenog područja uglavnom je izrečena u uvodnoj riječi ili na kraju poglavlja u komentaru.

Čitalac se uvodi u područje vremenske cjeline i to pomoću kratkog uvoda u poglavlje, a da bi na kraju imao na uvid komentar autora.

Ni u kom slučaju ne inzistira se na prihvaćanju komentara kao jedinog mogućeg znanstvenog stava, već kao na jedno od vanjskih viđenja obrađenog problemskog područja.

Sigurno da još postoji čitav niz autora — znanstvenika koji zadiru direktno ili indirektno u to područje, a da ovdje nisu posebno prezentirani.

Smatralo se da i ovako modificiran kronološki presjek obrađenog problemskog područja može zadovoljiti potrebu znanstvene aspiracije.

1. Pregled razvoja ekonomske misli o obrazovanju od Platona do Pettya

U ovom poglavlju razmatrat će se razvitak ekonomske misli o odgoju i obrazovanju od prvih početaka u grčkoj filozofiji do druge polovice 17. stoljeća.

U tabeli se navode ličnosti, razdoblja i odrednice vremena u kojima su oni živjeli i djelovali.

Red. br.	Ličnosti	Razdoblje	Odrednice vremena
1.	Platon	stari vijek	antička filozofija
2.	Aristotel	stari vijek	antička filozofija
3.	Toma Akvinski	13. stoljeće	kanonizam
4.	John Hales	16. stoljeće	kanonizam/ merkantilizam
5.	Thomas Man	16 17. stoljeće	merkantilizam
6.	Antonio Serra	17. stoljeće	merkantilizam
7.	Edward Misselden	17. stoljeće	merkantilizam

Pojavom prenošenja iskustva generacije na generaciju javlja se začetak ekonomske misli o odgoju i obrazovanju, premda latentno, bazirano samo na goloj empiriji. Ta misao ekonomiziranja, racionaliziranja i objektiviziranja obrazovnog procesa kroz stoljeća poprima modifikacije sredine, tj. obilježje vremena i prostora.

Stari vijek potrebu za obrazovanjem itekako argumentira upravo ekonomskim pokazateljima koji dokazuju svaki napredak kao rezultat prenošenja teorijskog i praktičnog iskustva bilo organizirano ili ne. Premda takvu postavku nije bilo moguće dokazati poznatim metodama egzaktnih znanosti kao danas, ipak se na obrazovanje gledalo kao na određene privilegije pojedinaca, a naročito onih bogatih.

Napokon, i spoznajni put u otkrivanju svijeta koji nas okružuje, kao i pisani i materijalni spomenici nisu ništa drugo no rezultati direktnog ili indirektnog prisustvovanja obrazovnog procesa.

Stari, antički mislioci stvarali su osnovicu za razvoj kasnije determiniranih znanosti.

Okupljajući oko sebe učenike, prenosili su iskustvo empirijsko i teorijsko, i ostavljali trag prostora i vremena u kojem su živjeli i djelovali. Na toj osnovici građene su sve postojeće znanosti pa makar pojedina tumačenja svijeta i pojava u kojima obitavamo i nisu uvijek bila točna, ipak su davala široku mogućnost za daljnja spoznavanja. Prema tome, već u samom postupku prenošenja, otkrivene znanstvene istine (u većoj ili manjoj mjeri), prisutna je latentna ekonomska misao koja bi glasila: »BOGACENJE ČOVJEKOVE SVIJESTI PRETHODNIM ISKUSTVOM DAJE VEĆE MOGUĆNOSTI ZA BRŽE, EFIKASNIJE I RACIONALNIJE OPERATIVNO DJELOVANJE U SPOZNAJNOM PROCESU VREMENA I PROSTORA U KOME EGZISTIRA«. Tako, da je ovdje prisutno, doduše latentno, nekoliko zakonitosti iz domene ekonomike kao naprimjer: racionalnost, efikasnost, ekonomičnost, operativnost, reaktivnost itd. Naravno, te ekonomske zakonitosti u to vrijeme nisu imale svoje determinante, ali one su ipak bile prisutne u životnoj praksi tog davnog razdoblja.

Potkrijepimo to mislima znanstvenika J. A. Schumpetera, koji kaže:

»Ljudski um morao bi biti trom, ako ne bi, stojeći iza rada svog vremena i obuhvaćajući pogledom široke spletove prošle misli, proširio svoj vlastiti obzor«.

Antički mislioci su najviše pridonijeli prenošenju spoznaje o potrebi i težnji čovjeka za obrazovanjem, što se u tim davnim počecima ogledalo u zadovoljenju određene znatizelje, a da bi kasnije preraslo u organizirano zadovoljenje intelektualne aspiracije svakog pojedinca, naravno prema vlastitim mogućnostima.

Ako promatramo poznate grčke mislioce i analiziramo njihove i rečene i zapisane misli lako ćemo uočiti prve začetke ekonomske misli u obrazovanju.

Dotaknemo li samo one najznačajnije odmah ćemo vrlo lako identificirati prisutnost te misli.

Tako se naprimjer grčki filozof PLATON (427—347. prije naše ere) — u svom djelu »POLITEIA« (»Država«) zalaže za obrazovanje svakoga, jer samo obrazovanje čini građanina »razumnim bićem« koje pridonosi ekonomskom napretku i dobrobiti društva. Naime, građanin može najviše pridonijeti ekonomskom razvoju društva kontinuiranim unapređenjem i savršavanjem svojeg talenta, a društvo mora utjecati na stvaranje uvjeta da se pojedinac obrazuje u skladu s njegovim intelektualnim sposobnostima, tj. predispozicijama.¹

S razmatranjem određenih ekonomskih aspekata obrazovanja susrećemo se uz Platona i kod najvećeg mislioca stare Grčke ARISTOTELE (384—322. prije naše ere), koji je isticao da svi ljudi po prirodi teže za znanjem. Kod njega se prvi puta u razvoju ekonomske misli susreće elemenat ekonomske analize.

Znanstveno iverje grčke ekonomske misli povezano je upravo s imenom PLATON i ARISTOTEL. I jedan i drugi ne stavljaju naglasak na porast efikasnosti, koji nastaje zbog podjele rada po sebi, već na porast efikasnosti koja slijedi zbog toga što se svakom pruža mogućnost da se specijalizira za ono što mu po naravi najbolje odgovara.

Njihova shvaćanja, genijalnost i originalnost, povijesno čine polaznu osnovicu moderne ekonomske znanosti više ili manje izražene kod pojedinaca. To se tako proteže sve do srednjeg vijeka kada se ekonomika javlja kao vid određenih zakona, načela i pravila koja se odnose na državu, na znanost i, naravno, na obrazovanje.

Tako se s razmatranjem određenih ekonomskih aspekata obrazovanja susrećemo i u djelima TOME AKVINSKOG (1225—1274), tom najvećom figuru među kanonistima.

Kanonisti su srednjovjekovni crkveni pisci, koji su u svojim vjerskim raspravama istraživali i aktualne ekonomske probleme svog vremena i nastojali ih riješiti u duhu moralnog učenja kršćanstva. Ekonomika je za njih skup zakona, shvaćenih u smislu moralnih pravila koja osiguravaju valjano upravljanje ekonomskom djelatnošću. Općenito se branila nejednakost u položajima između crkvenih dogmi i ustanove privatnog vlasništva, trgovine i težnje za bogaćenjem.

JOHN HALES (1530—1580.) engleski humanist, ekonomist, ekonomski mislilac koji je pripadao prijelaznom razdoblju iz kanonističke u merkantilističku doktrinu, pridavao je prednost »učenim ljudima«, koji mogu pomoći u rješavanju ekonomskih problema zemlje.«²

Merkantilisti nastoje izgraditi nacionalni temelj na interesu trgovačkog kapitala, tj. dokazati kako su interesi trgovačkog kapitala ujedno i interesi društva i privrede uopće. Kako se trgovac poistovjećuje s državom i to iz unutrašnje logike merkantilističke teorije nužno izrasta ideja o novcu kao blagu i bogatstvu nacije.

Ove temeljne ideje o bogatstvu i stjecanju profita zajedničke su svim merkantilistima. Razlika među njima nastaje pri utvrđivanju što treba poduzeti da bi država sačuvala i povećala zalihu plemenitih metala. Tako rani merkantilisti »Bulionisti« zahtijevaju zabranu izvoza zlata i srebra i nastoje da se u vanjskoj trgovini ni jedan posao ne završi s negativnom bilancom (Stafford, Malynes...). Kasniji merkantilisti (Missetden, Serra, Mun...) razvijaju teoriju trgovinske bilance po kojoj je značajno da samo ukupna vanjskotrgovinska bilanca bude pozitivna, što osigurava potreban priliv novca.

Budući da merkantilizam još nema razrađenu teoriju vrijednosti i da mu nedostaje jedinstvena unutrašnja logička struktura njegove ekonomske koncepcije, strogo uzevši, merkantilistička teorija još nema karakter prave ekonomske nauke, pa se uglavnom tretira kao prethistorija političke ekonomije.³

Prvak merkantilističke misli, engleski ekonomist THOMAS MUN (Tomas Man) 1571—1641, naglašavao je ulogu, dobro »osposobljenih trgovaca«, koji mogu utjecati na povećanje bogatstva zemlje daleko više od onih koji ne raspolažu potrebnim znanjima.⁴

Nešto kasnije, početkom 17. stoljeća poznat je ANTONIO SERRA (1604—1665) talijanski ekonomist merkantilist koji je postavio znanstvenu raspravu, iako ne sistematsku, o ekonomskim načelima i politici. On je, također, u isticanju faktora o kojima ovisi obilje novca i roba isticao pored prirodnih resursa i kvalitet ljudi.⁵

Engleski trgovac i ekonomist EDWARD MISSELDEN (1608—1654), jedan od vodećih merkantilista isticao je isto kao i Tomas Mun i Antonio Serra da dobro osposobljeni trgovci mogu utjecati na povećanje bogatstva zemlje daleko više od onih koji ne raspolažu potrebnim znanjima. U svojim

2) Hales J.: A Discourse of the Common Wealt of this Realm of England, London, 1581.

3) Dragičević A.: Leksikon političke ekonomije, Zagreb, 1965.

4) Mun T.: England's Treasure by Forraing Trade, 1630 (Ovo djelo predstavlja sintezu i razvitak najnaprednijih merkantilističkih teorija)

5) Serra A. Breve trattato delle cause che possono abbondare li regni d'oro e argento dove non sono le miniere, Napoli, 1613.

1) Jelčić B.: Financiranje obrazovanja školska knjiga, Zagreb, 1976.

radovima pokušava izgraditi doktrinu koja bi pružala osnovicu za politiku kao trajni stimulan za unapređivanje trgovine, čime ističe potrebu za obrazovanjem.⁶

On je prvi upotrijebio izraz trgovinske bilance i isticao da treba stalno poticati izvoz i zapošljavati sirotinju, a ometati uvoz luksuzne robe.

KOMENTAR

Premda je razdoblje srednjeg vijeka koračalo daleko sporije u odnosu na znanost i umjetnost gledano s aspekta originalnosti i objektivizacije subjektivne misli antičkih filozofa, ipak, usprkos naglašenim crkvenim i vojnim determinantama u srednjem vijeku ekonomska misao o obrazovanju priprema modifikacije znanosti u teorijskim raspravama ekonomike toga doba.

Kako je iz prethodnog teksta vidljivo da obrazovanje nije samo odlika i vrлина, već i potreba novih društvenih struktura od svećenika do trgovaca, obrazovanje dobiva neposrednu upotrebnu vrijednost u ostvarivanju ekonomske efikasnosti, tj. profita.

Bez obzira kojem je znanstvenom pravcu autor toga vremena pripadao bit misli se očitavala u povećanju profitne vrijednosti djelovanja na bilo kojem aspektu privređivanja

2. Značenje obrazovanja za pojedince i društvo u djelima klasicista

U ovom poglavlju razmatrat će se razvitak ekonomske misli o odgoju i obrazovanju u djelima klasicista od druge polovice 17. stoljeća do kraja 19. stoljeća.

U tabeli se navode ličnosti, razdoblja i odrednice vremena u kojima su oni živjeli i djelovali.

vrijednosti, po kojoj cijena određuje vrijednost robe, a veličina vrijednosti ovisi od količine ljudskog rada utrošenog u proizvodnji pojedinih roba. To znači da se kao izvor vrijednosti tretira rad uopće, neovisno od konkretnih oblika u kojima se on javlja.

Red. broj	Ličnosti	Razdoblje	Odrednica vremena
1.	Villiam Petty	17. stoljeće	klasicist
2.	James Steuart	18. stoljeće	klasicist
3.	Adam Smith	18. stoljeće	klasicist
4.	Jean Bepstiste	18/19. stoljeće	klasicist
5.	Thomas Robert Malthus	18/19. stoljeće	klasicist
6.	David Ricardo	18/19. stoljeće	klasicist
7.	James Mill	18/19. stoljeće	klasicist
8.	Johan Heinrich Thiinen	18/19. stoljeće	klasicist
9.	Friedrich List	18/19. stoljeće	preteča historijske škole
10.	John Culloch	18/19. stoljeće	klasicist
11.	Nassu William	18/19. stoljeće	klasicist
12.	Horace Mann	18/19. stoljeće	klasicist
13.	John Stuart Mill	19. stoljeće	klasicist
14.	Ernest Engel	19. stoljeće	klasicist

Kritika i napuštanje merkantilizma, odnosno merkantilističke ekonomske teorije i politike čini polaznu osnovicu klasične buržoaske političke ekonomije. Za nju se bogatstvo društva ne sastoji u novcu, već u količini materijalnih dobara kojima raspolaže nacija.

Važnu zaslugu klasične građanske političke ekonomije čini razrada radne teorije

Dalji doprinos klasične političke ekonomije leži u objašnjavanju porijekla i prirode društvenog dohotka, pa se sasvim jasno razlikuje radni od neradnog dohotka i tako se pripremio teren za diobu radnikovog rada na potreban rad i višak rada.

Klasična građanska politička ekonomija stvorila je pojam ekonomskog života društva kao sistema koji ima svoje vlastite zakone kretanja, a na osnovi njih mogu se vršiti proračuni i predviđanja.

⁶ Misselden E.: FrFee Trade, or the Means to Make Trade Flourien, 1622.

Najzanimljiviji među ekonomistima 17. stoljeća, bio je VILIAM PETTY (1623—1682), engleski liječnik, ekonomista, matematičar koji se u svojim brojnim radovima osvrće i na određene ekonomske konsideracije obrazovanja. Živio je u vrijeme raspadanja merkantilizma i gradio temelje klasičnoj građanskoj političkoj ekonomiji. On je bio jedan od najgenijalnijih i najoriginalnijih ekonomskih istraživača, koji je nastojao prodrijeti u suštinu ekonomskih zbivanja, ističući rad kao izvor bogatstva.⁷

U analizi i ocjeni određenih pojava Petty se ne zadovoljava samo metodama usporedbe i iznošenjem nedokazanih i nedovoljno potkrepljenih argumenata. Ekonomske probleme nastojao je izraziti brojevima i mjerama, pa se općenito uzima da njegovo pravo na slavu počiva na njegovu udjelu u osnivanju statističke nauke i postavljanju na prvo mjesto istraživanja u odnosu prema teorijskim analizama.

I pored općeg zanemarivanja obrazovanja kao oblika ljudskog kapitala u ekonomskoj teoriji prošlosti, Petty pokušava ocijeniti novčanu vrijednost ljudskog bića, kroz njegovo znanje i rad.

On je upotrijebio izraz »ljudski kapital« u pokušaju da demonstrira moć Engleske, ekonomske efekte migracije i novčanu vrijednost ljudskih života uništenih u ratu.⁸

U procjenama narodnog dohotka i bogatstva, prvi uvrštava faktor radne snage u bogatstvo zemlje. Za njega narodno bogatstvo nije ovisilo samo od veličine teritorije i prirodnog bogatstva, nego i od broja, stručnosti i osposobljenosti stanovništva i razvijenosti proizvodnje. Zalagao se za obrazovanje širokih slojeva stanovništva o čemu treba brinuti država, kako obrazovanje ne bi bilo privilegija samo za bogate. Naglašavao je potrebu planiranja radne snage kao pretpostavku za planiranje obrazovanja.⁹

Prema Pettyu statistička istraživanja moraju utjecati na smanjenje stihije u obrazovanju, jer nacija trpi velike štete koje nastaju zbog suficita na jednoj i deficita kadrova na drugoj strani. Zalaže se za školovanje sve talentirane djece, a obrazovnim kadrovima pripisuje odlučujući značaj u društvu. On smatra da država treba da štiti, čuva i racionalno koristi kadrove, što je, uz obrazovanje, osnovica za ekonomski napredak zemlje.

Petty upozorava na potrebu velikog značenja radne snage za ekonomski razvoj i ističe da mudra državna politika treba zaštititi radnu snagu i spriječiti gubitak ljudi uvođenjem prikladne zdravstvene zaštite, školovanje i raspoređivanje ljudi na radna mjesta na kojima će moći ostvariti najveću korist.

Politika države treba osigurati što veći obuhvat omladine školovanjem, a primjena statističkih metoda istraživanja mora omogućiti mjerenje određenih efekata rashoda za potrebe financiranja obrazovanja. Njegov recept je bio vrlo jednostavan: radna snaga treba da je na odgovarajući način osposobljena i raspoređena na ona radna mjesta na kojima će svojim radom najviše pridonijeti.

Pri osposobljavanju radnika mora se voditi briga i o zadovoljavanju društvenih potreba i o njihovoj nadarenosti. On je isticao da jaka armija, kao i uspješno vođenje ratova i osvajanje ne donose naciji progres niti pridonose njenoj veličini, jer veličina i slava vladara ne ovisi o prostranstvu teritorije na kojoj ima svoju vlast, nego o broju obrazovanih. Za njega su, dakle, ljudski izvori daleko značajniji nego prirodni izvori, jer inkorporiranje znanja u te izvore omogućava da nacija može proizvesti više.

Petty je posebno značenje pridavao talentiranoj djeci, ističući da se talenti nalaze među svim društvenim slojevima, te da je zadatak škola i sveučilišta da ih otkrivaju, njeguju i razvijaju njihove intelektualne sposobnosti.¹⁰

Učenje o nekim ekonomskim aspektima obrazovanja obogatio je u svojim radovima engleski ekonomist, zakašnjeli merkantilist JAMES STEUART (1712—1780), jedan od najplodnijih ekonomskih pisaca. Bio je dobar poznavalac znanstvenih dostignuća u oblasti ekonomike i filozofije i zastupao je mišljenje da obrazovanje treba da služi isključivo nacionalnim interesima tj. dobrobiti vastite nacije. Za njega je prvi zadatak škole, da pruži adekvatno znanje polaznicima, da potiče i osigurava povećanje proizvodnje prvenstveno hrane. Kao i Petty, i Steuart je isticao opravdanost obrazovanja kadrova za poljoprivredu jer povećanje proizvodnosti u poljoprivredi ima učinak na cjelokupnu privredu.¹¹

Najveće ime klasične političke ekonomije je ADAM SMITH (1723—1780), veliki škotski ekonomist i mislilac, kritičar merkantilizma. Veliki je doprinos Smitha što

7) Dragičević A.: Leksikon političke ekonomije, Informator, Zagreb, 1965.

8) Kiker B. F.: »The Historical roots of the concept of human capitals«, Journal of Political Economy, 1966.

9) Bulović I.: Obrazovanje u SR Hrvatskoj i privredni rast, Zavod za stručno obrazovanje SRH — Zagreb, 1975.

10) Jelčić B.: Financiranje obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

— Readings in the Economics of Education, UNESCO, Paris, 1968.

11) Jelčić B.: Financiranje obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

je izgrađivao misao da je samo rad, i to svaki rad, izvor bogatstva, pa ga smatramo osnivačem teorije da rad određuje vrijednost robe, teorije radne vrijednosti. Time je dao doprinos fundamentalne važnosti znanstvenoj analizi organizacije društvene proizvodnje u kojoj je roba dominantan oblik proizvoda rada. Adam Smith nije bio samo filozof i ekonomist već i nastavnik, nastojao je umanjiti religioznu osnovu nastave, zastupajući stav da ljude treba pripremiti za svijet u kojem žive. Zalagao se za izbor obrazovnih sadržaja u funkciji njihove praktične korisnosti. Osobito je naglašavao značaj obrazovanja za ekonomski razvoj i predlagao sistem tzv. parohijskih (župskih) škola koje bi bile namijenjene djeci širokih slojeva, a financiralo bi ih društvo.

U obveznom obrazovanju djece on vidi djelotvorno sredstvo za smanjenje socijalnih napetosti do kojih je dolazilo u procesu industrijalizacije društva. Kod analiziranja značenja obrazovanja kako za pojedince i društvo Smith piše: »Stjecanje sposobnosti kroz obrazovanje ili naukovanje, uvijek predstavlja stvaran trošak koji se fiksira ili ostvaruje, kao takav, u njegovoj ličnosti. Te sposobnosti kao što čine dio njegovog bogatstva, tako isto čine dio bogatstva društva kojem oni pripadaju.¹²

On ukazuje na osnovnu ideju da je obrazovan čovjek jedna vrsta skupe mašine, koja ima svoje troškove i donosi dobit. U njegovim se radovima uočava strateško značenje obrazovanja kako za pojedinca, tako i za društvo u cjelini.

Zalagao se za izbor obrazovnih sadržaja u funkciji njihove praktične korisnosti.

Obrazovanje je smatrao osnovnim pokretačem ekonomskog razvoja. On je predlagao natjecanje između škola kako bi se postigao što bolji uspjeh u njihovom radu. Zastupao je ideju uvođenja sistema racionalnih škola koje bi razvijale solidno znanje i to više pridonijelo ekonomskom razvoju.

Poznati svjetski ekonomisti tražili su dvije stotine godina krajnji izvor bogatstva. Jedni su ga našli u vanjskoj trgovini, a drugi u poljoprivredi. Smith je u svojem djelu »Wealth of Nation« 1776. istakao znamenito načelo da je godišnji rad svakog naroda onaj fond koji ga prvobitno opskrbljuje svim proizvodima potrebnim i korisnim za život. Dakle, rad postaje izvor bogatstva.¹³

U svojem širokom obrazlaganju utjecaja obrazovanja na razvoj imao je pred sobom dva cilja: prvo, kako da uništi postojeću

korupciju i neefikasnost i drugo kako da stvori djelotvornu državu, koja bi se zasnivala na široko rasprostranjenoj kulturi i pismenosti, pa direktno postavlja pitanje: Zar javnost ne treba poklanjati pažnju obrazovanju naroda?¹⁴

On je predlagao da se niske zarade učitelja povećaju tek onda kada se broj djece obvezne za školovanje poveća iznad određene granice. Zalagao se za poboljšanje kvalitete nastave, da se ne bi novac roditelja i, što je neusporedivo važnije, vrijeme, a često i talenti djece gubili ili oštetili neiskustvom i nedovoljnim znanjem onih kojima su povjereni.

Uloga A. Smitha u razvoju ekonomske misli o školskom obrazovanju ogromna je. On je bio, s jedne strane, reformator koji je želio da školovanje bude što uspješnije, a, s druge, pak, strane, moralist i učitelj kojega je zanimalo razmatranje cijene obrazovanja. Tako je zapravo imao dva cilja: želio je uvesti natjecanje da bi postigao što bolje uspjehe u radu škola i sveučilišta (isto kao što je želio uvesti natjecanje u privredi), a želio je i umanjiti religioznu osnovu nastave, uvodeći sistem prosvjedenih, racionalnih škola, koje bi razvijale solidno znanje i društveni sklad.¹⁵

Tradiciju ekonomskog rezoniranja obrazovanja podržali su i ostali veliki ekonomisti kao na primjer JEAN BAPTISTE SAY 1767—1982) francuski političar, otac vulgarne buržoaske političke ekonomije, vulgarni ekonomist, koji u djelu: *Traite D'economie politique* (1803), sistemmatizira, ispravlja, i potpunjuje i popularizira one aspekte Smithove ekonomske teorije koji idu u prilog kapitalistima i opravdava buržoaski društveni poredak.

Vulgarna buržoaska politička ekonomija je pravac ekonomske teorije koji napušta metode analize klasične političke ekonomije i njene naučne postavke te se zadržava na opisivanju vanjskih manifestacija kapitalističkog privrednog mehanizma odvojeno od njegove klasne uvjetovanosti i društvenih odnosa između ljudi.

U prvoj fazi razvoja vulgarne buržoaske političke ekonomije, koja pada u doba najvećeg procvata klasične škole, elementi apologetike imaju nezatno značenje. Vulgarizatori istupaju formalno kao sudionici i nastavljači klasičnih ekonomista, komentatori njihovih djela i razrađivači vulgarnih elemenata koji su se mogli naći u klasičnim sistemima. Vulgarizatori zaobilaze naučne postavke klasične ekonomije koja je već otkrila unutrašnje jedinstvo kapitalističkog

12) Smith A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* House, 1937, str. 265.

13) Polić V.: *Ekonomika i planiranje obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.

14) Smith A.: *Bogatstvo naroda*, London, 1930, str. 252.

15) Vaizey J.: *The Economical of Education*, Faber and Faber, London, 1962.

načina proizvodnje i svela prividno samostalno ekonomske oblike i njihove prividne uzroke i zakone postanka na osnovne, naučne jedinstvene veze. Oni uzimaju pojedine ekonomske pojave, osobito dohotke kapitalističke klase, kao nezavisne kategorije i veličine, a njihov opis kao polaznu i završnu predodžbu o njima samima.¹⁶

Say ističe da se buduća stručnost i sposobnost ljudi stječu uz određeni trošak i imaju tendenciju da povećavaju proizvodnost rada i da bi oni trebali biti prihvatili kao oblik kapitala, kao jedan vid investicija u ljude.

Malo je ekonomista 18. i 19. stoljeća koji su obrazovanju pridavali tako ogromno značenje kao što je to učinio THOMAS ROBERT MALTHUS (1766—1834) engleski svećenik, buržoaski ekonomist i sveučilišni profesor.

On zastupa mišljenje da je zadatak obrazovanja prvenstveno ograničen na utjecaj stope nataliteta, jer će ono usaditi navike, koje će dovesti do manje brojnih obitelji. On je oduševljeno podržavao Smithov plan općinskih škola koji će obuhvatiti što više djece u školama.

U svom djelu: »An Essay on the Principle of Population, or a View of its Past and Present Effects on Human Happiness« (Rasprava o principu populacije ili pogled na njegovo djelovanje u prošlosti i sadašnjosti na sreću ljudi) objelodanjene 1803. Malthus je iznio tri osnovna načela populacije.

1. Broj ljudi na zemlji ograničen je raspoloživom hranom,

2. Stanovništvo se povećava progresivno s povećanjem prehrambenih proizvoda.

3. Samo drastične mjere mogu utjecati na smanjenje populacije.

Poznato je njegovo stajalište da stanovništvo raste po geometrijskoj progresiji, a sredstva za izdržavanje stanovništva po aritmetičkoj. Na temelju toga Malthus dolazi do zaključka da su radnici osuđeni živjeti u bijedi, ako se ne budu mogli suzdržati od množenja.

Neodrživost njegove teorije dokazao je društveni i privredni razvitak novijeg doba, jer znanost i tehnika stvaraju mogućnost da proizvodnja ne zaostaje za potrebama stanovništva.

Marx je dokazao da za pojavu bijede i siromaštva nije kriv nikakav prirodni zakon razvoja stanovništva i sredstava za život, već da razlog treba tražiti u određenim kapitalističkim odnosima, koji na jednoj strani stvaraju akumulaciju kapitala, bogatstvo i raskoš, a na drugoj bijedu i siromaštvo. To znači, kako kaže Marx, da rješenje

ne treba tražiti u posljedicama, već u uzrocima. Osim toga, Marx tvrdi da nema fiksnog zakona stanovništva, već da svako doba i svako društvo ima vlastiti zakon stanovništva, a ovaj proizlazi iz posebnih okolnosti kojima je ono okruženo. Svaki posebni povijesni način proizvodnje ima svoje posebne zakone stanovništva, čija je vrijednost povijesna.¹⁷

Uz Malthusa također je i DAVID RICARDO (1772—1823) engleski ekonomist, predstavnik klasične političke ekonomije dokazivao da porast u ekonomskom blagostanju masa proizlazi iz smanjenja broja stanovništva ili povećanja kapitala. I on je zagovarao obrazovanje širokih masa, jer će ono usaditi navike, koje će dovesti do manje brojnih obitelji.

Ekonomske učinci obrazovanja su sadržani na mnogim mjestima njegovog velikog opusa. Naime, on je povećanje životnog standarda ljudi u prvom redu vidio u smanjenju stope porasta stanovništva, jer povećana stopa dovodi do povećane potrošnje za hranom. Povećana pak potrošnja za hranom utječe na korištenje novih površina, pa veći zahtjevi za zemljom povećavaju iznos rente i dovode do poskupljenja hrane i tako se pojedinci bogate, a masama se snižuje životni standard.¹⁸

Engleski historičar, filozof i ekonomist JAMES MILL (1773—1836) otac Johna Stuarda Milla prvi pokušava sistematizirati učenje klasične političke ekonomije. U svojem monumentalnom djelu: *Element of Political Economy*, 1821, u obrazovanju vidi sredstvo pomoću kojeg se utječe na javni red, smanjenje nasilja i napredak društva.

JOHANN HEINRICH THÜNEN (1783—1850) njemački veleposjednik i ekonomist. Prvenstveno su ga zanimali problemi poljoprivrede sa strogo teorijskog značenja. Čvrsto je vjerovao u matematičke metode.

Rezultate svojih istraživanja iznosi u djelu: »Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft« (Izolirana država u odnosu prema poljoprivredi i narodnoj privredi), objelodanjenom 1826.

On ističe koncept kapitala primjenjenog na čovjeka da ni u kom slučaju ne degradira njegovu slobodu i dostojanstvo, već naprotiv, sam propust da se on primjeni. Kao primjer, on ističe da se u ratu stotine ljudskih života žrtvuje da bi se uštedio jedan top, jer je prevladavalo shvaćanje, da kupnja topa prouzrokuje trošak društvenih sredstava dok se ljudski životi mogu »besplatno« dobiti.¹⁹

Njemački ekonomist i političar FRIEDRICH LIST (1789-1846) preteča historijske

17) Marx K.: Kapital I, Zagreb, 1947.

18) Ječić B.: Financiranje obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

16) Dragičević A.: Leksikon političke ekonomije, Zagreb, 1965.

škole, sveučilišni profesor isticao se kao začetnik i aktivni vođa udruženja njemačkih trgovaca i industrijalaca, koje je osnovano 1819. godine, kao oruđe propagande u korist privrednih interesa njemačke buržoazije.

Historijska ili povijesna škola, jedan je od pravaca buržoaske političke ekonomije koji se pojavio četrdesetih godina prošlog stoljeća i bio sve do prevlasti marginalizma najutjecajnija škola ekonomske misli u zemljama njemačkog jezika. Ono što sve pripadnike škole, bilo starije ili mlađe, svrstava u isti red, to je posebna historijska metoda po kojoj je škola i dobila svoje ime. Odlučno značenje u izučavanju ekonomskog procesa pripisuje se povijesti. Nasuprot liberalizmu klasika, zasnovanom na uvjerenju da se društveni napredak najbrže ostvaruje djelovanjem pojedinaca, historijska škola pripisuje ekonomski razvitak prvenstveno vanekonomskim faktorima, pa ističe jedinstvenost društvenog života i miješanja države u gospodarske odnose.

List je isticao da zajednici i pojedincima što je sačinjavaju, nije toliko bitno materijalno bogatstvo u njihovom vlasništvu, koliko njihova sposobnost da povećano nadoknade ono što je potrošeno.

U svojem djelu: »Das National System der Politischen Ökonomie, objelodanjenom 1840. (Nacionalni sistem političke ekonomije) isticao je isto kao i mnogi drugi da stručnost i sposobnost ljudima pomaže da ostvare veću proizvodnost i da bi ulaganje u ljude trebalo shvatiti kao vid investicija u njihov razvoj.

I engleski je buržoaski ekonomist i filozof JOHN CULLOCH (1789-1854), razmatrao problematiku investicija u obrazovanje te odnos obrazovanja i proizvodnosti rada. On je spretnost, stručno znanje i inteligenciju širokih slojeva uključio u svoju definiciju nacionalnog kapitala.²⁰

Među engleskim buržoaskim ekonomistima kod kojih je obrazovanje igralo značajnu ulogu treba spomenuti i NASSAU WILLIAM SENIORA (1790-1864) sveučilišnog profesora koji se zalagao za što širi obuhvat djece školovanjem jer se time smanjuje interes za rađanje djece siromašnih roditelja, koji bez školovanja gube mogućnost većih zarada. Živo se zalagao za obrazovanje kao lijek za privredne probleme Irske.²¹

Senior je isticao u svom djelu: »An Outline of the science of political Economy«, 1836, da neobrazovane osobe nisu u stanju

shvatiti vrijednost budućih dobara, da sudržavanjem od trošenja osiguraju opstanak i sreću svojih potomaka. On je isticao međusobnu zavist i uvjetovanost između odricanja, akumulacije kapitala i obrazovanja. Obrazovanje snažno utječe na kvantitativan i kvalitativan porast potreba i na povećanje proizvodnje, a samim tim i na povećanje bogatstva ljudi. Senior se zalagao za rješavanje problema školovanja siromašne djece, ističući da država mora pomoći boljem opremanju škola jer je to u interesu pojedinaca i cijele zajednice. On ističe da je ogroman utjecaj obrazovanja na povećanje akumulacije kapitala.

Američki profesor, političar i pravnik, jedan od istaknutih organizatora i reformatora javnog školstva u Americi, HORACE MANN (1796-1899) vatreno je branio novčani izraz vrijednosti obrazovanja u odnosu prema pojedincu i društvu.

Publicirao je niz od sedam »Annual Reports« (kojem su američki kritičari dali naziv »A Classic on the Subject«). U toj seriji ukazao je na srž svakog prilaza pitanju efikasnosti obrazovanja. Godine 1848. bio je izabran u Kongres, pa je pokušavao pridobiti američku vladu da osnuje poseban »Biro za obrazovanje« (Bureau of Education) u Washingtonu, ali je taj biro bio osnovan kasnije.

Njegova sabrana djela objavljena su 1877. godine u Cambridgeu pod naslovom: »Thought Selected from writing of Horace Mann«.

JOHN STUARD MILL (1806-1873), engleski buržoaski filozof i ekonomist, zastupnik klasične političke ekonomije i liberalne filozofije — posljednji veći ekonomist klasičnog razdoblja.

U prihvaćanju obrazovnih i stručnih ljudi kao jedan vid investicije u ljude, tj. kao oblik kapitala, dao je Mill značajan doprinos.

Zalaže se za državnu intervenciju u obrazovanju u svojem djelu: »The Principles of Political Economy«, 1848, koja se očituje u tome da sva djeca u određenoj dobi obavezno pristupaju državnom ispitu, a ako ga djeca ne polože roditelji plaćaju porez i tako bi se prikupljena sredstva utrošila za nastavak obrazovanja. Kako neobrazovani ljudi ne mogu sagledati efekte obrazovanja, Mill se zalaže za intervenciju države, jer smatra da je obrazovanje osnovica koju narodu mora osigurati država.²²

Mill je bio prvi klasični ekonomist koji je ukazao na neefikasnost tržnog mehaniz-

19) Rašković M.: Troškovi — efekti teorija i analiza investiranja u obrazovanje, Institut ekonomskih nauka — Beograd 1978.

20) Vaizey J.: The Economics of Education, London 1962.

21) Blitz R. S.: Education in the writings of Malthus, Senior, Culloch, McMill, Readings in the economics of Education, UNESCO 1968.

ma u oblasti obrazovanja. On je utvrdio tri ekonomska argumenta koji su bitni za donošenje racionalnih odluka u obrazovanju:

1. Iskustvo u obrazovanju, kako bi se znalo cijeniti obrazovanje,
2. Određivanje minimalne veličine škole za optimalni rad,
3. Bitne ekonomske značajke obrazovanja su vanjske ekonomije koje generira obrazovani pojedinac.

On tvrdi da je od općeg interesa države da svi ljudi imaju barem osnovno obrazovanje, a »pametniji« i više; te da roditelji neće i ne mogu snositi te troškove i za to obrazovanje treba osigurati sredstva država ili dobrovoljna akcija.

Mill je dalje razrađivao gledanje na obrazovanje koje ulijeva razborite navike, štednju i osobno usavršavanje. Tvrdio je bez kolebanja da je svrha svakog obrazovanja širokih masa razvijanje zdravog razuma koji im omogućava da izgrade zdravo praktično rasuđivanje o uvjetima koji ih okružuju.

ERNEST ENGEL (1821-1896) njemački statističar i ekonomist proučava potrošnju

22) Jašić Z.: Uvod u ekonomiku obrazovanja, Ekonomski institut, Zagreb, 1978.

dohotka u radničkim obiteljima. Izložio je čuvene zakone u razmjeni proizvodnje i potrošnje (Engelovi zakoni) u djelu:

»Die Productions und Consumtionsverhältnisse der Königreichs Sachsen« (Razmjena proizvodnje i potrošnje Kraljevine Saske) objelodanjeno 1857.

On se zalagao za primjenu kvantitavnih metoda u istraživanju društvenih pojava i potkrepljivanje zaključaka statističkim podacima, zato se i uvrštava u osnivače ekonometrije.²³

Posebno je isticao da dio dohotka namijenjen potrebama obrazovanja, kulture, zdravstva, razonode... raste naglo (brže od povećanja dohotka) kada se dohodak obitelji uvećava.

Nadalje zastupa stajalište da bi ljudsko biće trebalo biti uključeno u koncept kapitala.

Troškovi za podizanje razine obrazovanja ljudi za Engela predstavljaju stvaran trošak, ističući da proizvod njihova rada doprinosi porastu nacionalnog bogatstva.

23) Ekonometrija je metoda ekonomske analize koja matematički formulira teorijske ekonomske postavke i podvrgava ih statističkoj provjeri. Ekonometrija ima za cilj da usavrši i razvija metodološki instrumentarij za kvantitativno istraživanje i analiranje ekonomskih fenomena.

KOMENTAR

Pregledom navedenih teoretičara i apostrofiranjem njihove ekonomske misli o obrazovanju možemo zaključiti da je bitna značajka svih navedenih autora, faktor ljudskog rada uloženog u stvaranje nove vrijednosti, što znači da je taj rad osnovan na teorijskim i praktičkim znanjima i svako njegovo unapređenje pospješuje materijalnu vrijednost rezultata izraženog u dohotku.

Prema tome, obrazovanje je bitni činilac u procesu privređivanja, čiji se neposredni efekti mogu mjeriti ekonometrijskim i statističkim metodama.

Na taj se način po prvi puta mogu konkretizirati ekonomski pokazatelji u procesu obrazovanja. Čitav niz metoda postaje pristupačnim za argumentiranje određenih pokazatelja (varijabli) koje dodiruju i ulaze u područje ekonomike i obrazovanja, te tumače interaktivno djelovanje jednog na drugo.

U tom razdoblju javila se i kontradiktorna tvrdnja s jedne strane da obrazovanje pridonosi povećanju nominalne vrijednosti svakog predmeta, a s druge strane da obrazovanje na svakom mjestu i za svakog predstavlja opasnost za čvrsti upravni sistem. To znači da infiltracija znanja u klasu neposrednih proizvođača znači i buđenje određene svijesti i širenje horizonta koji često zadire i u zabranjenu zonu politike, privilegije, vlasti i moći.

Suprotno tome mišljenju javlja se tvrdnja da veći stupanj prosječnog obrazovanja pridonosi višem stupnju discipline, rada, odgovornosti i efikasnosti u svim vidovima ljudskog postojanja (proizvodnje, raspodjele, potrošnje, discipline, odgovornosti, morala itd.), što znači da predstavlja veliki resurs nacionalnog bogatstva.

Klasicisti u svojim teorijskim razmatranjima manje ili više ističu vrijednost »ljudskog kapitala« koji se manifestira kroz rad obogaćen znanjima, čija se rezonanca odražava kroz sposobnost za rad, organizaciju rada, efikasnost rada itd.

Posebno se u ovom razdoblju ističu znanstvenici kao što su Petty, Steuart, Mill i Malthus, koji pokušavaju na način vrlo blizak našem vremenu dati određena rješenja za problem financiranja obrazovanja, planiranje prema potrebama društva, a ne samoinicijativno i stihijsko obrazovanje.

LITERATURA:

1. *Bezdanov, S.*: Tito o odgoju i obrazovanju, Misao, Novi Sad 1980.
2. *Blitz, R.S.*: Education in the writings of Malthus, Senior, Culloch, Mill, Readings in the Economic of Education, UNESCO, 1968.
3. *Bulković, I.*: Obrazovanje u SR Hrvatskoj i privredni rast, Zavod za unapređivanje stručnog obrazovanja, Zagreb 1975.
4. *Clark, H.F.*: The Economic Effect of Education, Indiana University, 1928.
5. *Clark, H. F.*: Economic Aspect of Education, Encyclopedia of Education Research, Editor Walter S. Monrone, New York 1952.
6. *Coombs, H.*: La crise mondiale de l'education, Press Universtaires de France, Paris 1968.
7. *Deželjin, J.*: Naučno-tehnički progres i zaposlenost u SFRJ, Marksistički centar, Rijeka 1977.
8. *Deželjin, J.*: Znanost i obrazovanje u funkciji udruženog rada, Liburnija Rijeka 1983.
9. *Dragičević, A.*: Leksikon političke ekonomije, Informator, Zagreb 1965.
10. *Harbison F. — Mayers C.A.*: Education, Manpower and Economic Growth, Strategies of Human Resource Development, New York 1964; Education and Economic Growth, New York 1963.
11. *Jašić, Z.*: Uvod u ekonomiku obrazovanja, Ekonomski institut Zagreb 1978.; — Ekonomski aspekti obrazovanja i privredni razvoj, Andragogija, Zagreb br. 1-2 1981.
12. *Jelčić, B.*: Financiranje obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb 1976. — Ekonomika obrazovanja (izbor članaka iz knjige Readings in the Economics of Education, UNESCO, Školska knjiga, Zagreb 1973.
13. *Lang, R.*: Politička ekonomija, Informator, Zagreb 1972.
14. *Marx, K.*: Kapital I, Zagreb 1974.
15. *Pertman, R.*: The Economics of Education, Mc Graw-Hill Book Company, New York 1973.
16. *Polić, V.*: Ekonomika obrazovanja, Binoza, Zagreb 1970. Ekonomika i planiranje obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb 1983.
17. *Ratković, M.*: Troškovi — efekti teorija i analiza investicija u obrazovanju, Institut ekonomskih nauka, Beograd 1978.
18. *Samuelson, A.*: Readings in Economics, Mc Graw-Hill Book Company, New York, 1970.
19. *Schulz, T. W.*: Investment in Human Capital, New York 1971.
20. *Schumpeter, A.*: History of Economic Analysis, Oxford University Press, London, 1954.
21. *Soškić, B.*: Razvoj ekonomske misli, Rad, Beograd 1965.
22. *Vaizey, J.*: The Economics of Education, Faber und Faber, London 1962.

Polić V. — Maričić V.

Summary

DEVELOPMENT OF ECONOMIC THOUGHT ON EDUCATION

This study explains chronologically the cause and development of economic thought on education from Plato to Petty and especially the importance of education for individuals and society in the works of classicists. Plato in his work »Politeia« supports the idea of education for all people, Aristotel points out that it is in the nature of all people to tend to knowledge. Thomas Aquinas examines economics as a series of laws in the sense of moral rules that provide good management of economics. John Hales gives advantage to »learned people«. Mercantilists build their national interest on trade capital and therefore they emphasize the need for acquiring knowledge of trade transactions; they underline the quality of people, the need for education, acquiring knowledge on imports and exports and all this is necessary to gain profit. The attitudes of Thomas Mun, Antonio Serra and Edward Misselden are presented. The classicists contributed to economic concept even more; in their opinion the wealth of society does not consist of money but of the quantity of material goods available to nation. The attitudes of William Petty, James Steuart, Adam Smith, Jean Baptist Say, Thomas Robert Malthus, David Ricardo, James Mill, Johann Heinrich Thunen, Friedrich List, John Culloch, Nassau William Senior, Horace Mann, John Stuard Mill and Ernest Engel toward skill and knowledge of people and education in general have been critically evaluated.